

KUR'ÂN ve TEFSİR ARAŐTIRMALARI – XV

Kur'ân ve Sünnete Göre TEMEL İNSAN HAKLARI

Tartışmalı İlmî Toplantı

21-22 Aralık 2013

Bağlarbaşı Kongre ve Kültür Merkezi

Bağlarbaşı - Üsküdar/İstanbul

İstanbul 2014

IV

KUR'ÂN ve SÜNNETTE AZINLIK HAKLARI

Prof. Dr. Abdülaziz HATİP*

GİRİŞ

"Azınlık" kavramı burada, Müslümanların idaresi altında daimî statüde yaşamayı kabul eden (zimmî) veya belli bir süreliğine İslâm ülkesinde ikamet etmek üzere izin alan (muahid, müste'min) gayr-i müslimi ifade eder. Müslüman'ın ise, hangi kavim ve coğrafyadan olursa olsun, İslâm ülkesinde tam bir vatandaş olarak ikamet etmeye hakkı olup, azınlık statüsüne tabi değildir. İslâm'ın iki temel kaynağı olan Kur'ân ve Sünnet'in azınlıklara verdiği hakların dayanak, mantık ve felsefesini daha iyi anlayabilmek için, bunların genel olarak başkalarına yaklaşımlarına göz atmakta zorunluluk olduğu kanaatindeyim.

Tebliğimizin birinci bölümünü "Kur'ân ve Sünnet'te ötekiye genel bakış"a ayırdık. İkinci bölümünde ele alacağımız haklar, özel dayanaklarından başka bu genel bakış açısının temelleri üzerinde şekillenmektedir. Dolayısıyla bu genel yaklaşım, teorik prensipleri, delilleri ve pratik örnekleriyle görüldükten sonra, bunlardan beslenip güç alan hukukî tespitler daha rahat anlaşılır. Yine bunlardan hareketle bir takım yeni problem ve ihtiyaçlara daha kolay çözümler getirilebilir. Bu nedenle biz de tebliğimizi iki ana başlık halinde sunmayı uygun gördük. Birinci bölüm, aslında ana konunun bir girişi niteliğindedir. Ancak, yer verilmesi gereken materyalin zenginliği ve ana

---

* Marmara Ü. İlahiyat Fakültesi.

konunun daha iyi anlaşılmasına katkısı açısından zorunluluğu nedeniyle bu yöntemi tercih ettik.

Tebliğ, her iki bölümüyle ve tüm içeriğiyle göz önünde bulundurulduğunda, Müslüman oldukları için tam olarak kardeş ve bütünüyle aynı haklara sahip, ancak egemen ve sayıca çoğunluk olan kesimler tarafından zaman zaman "ikinci sınıf vatandaş" gözüyle bakılan ırkî azınlıklara veya farklı mezhep ve meşrep mensuplarına nasıl davranılması gerektiği kendiliğinden anlaşılır.

A. KUR'ÂN ve SÜNNET'TE "ÖTEKİ"YE GENEL BAKIŞ

İnsanları Kaynaştıran Ortak Yönlerinin Vurgulanması

İslâm'a göre, dilleri, soyları ve vatanları farklı da olsa tüm insanlar bir tek anne ve babanın çocuklarıdır. Dolayısıyla aslında kardeş olup, bu akrabalık bağlarını koparmaktan sakınmalıdırlar: "Ey insanlar! Sizi bir tek kişiden yaratan ve ondan da eşini yaratıp o ikisinden birçok erkekler ve kadınlar türeten Rabbinize karşı gelmekten sakının. Adını anıp Kendisini vesile ederek birbirinizden dilekte bulunduğunuz Allah'a saygısızlık etmekten ve akrabalık bağlarını koparmaktan sakının. Allah, sizin üzerinizde tam bir gözetleyicidir"¹.

Kur'ân'da insanlara genellikle, "Ey Âdem'in çocukları" anlamındaki "Yâ benî Âdeme" ifadesiyle seslenilir². Bu da insanların kendi aralarında kardeşliğin gereğini gözetmelerine, kimsenin kimseye zulüm ve haksızlık etmemesine yönelik bir hatırlatmadır. Hatta canlısı ve cansızıyla, yeriyle göğüyle bütün varlıklar bir tek Yaratıcının sanat eseri ve bir tek İlâh'ın kullarıdır. Bu yönden bir çeşit yakınlık ve kardeşlikleri vardır.

Sevgi, yardımlaşma ve tüm insanlara karşı elden geldiğince iyilik etmek, Allah nezdinde makbul olan imânın esasıdır. İnsanlar, sadece bu niteliklerine göre birbirlerine karşı manevî üstünlük kazanırlar. "Biriniz kendisi için dilediğini kardeşi için de dilemedikçe imân etmiş olmaz"³; "İyilikte ve kötülükten sakınmada yardımlaşın, günah

¹ Kur'ân: 4/1.

² bk. Kur'ân: 7/26, 27, 31, 35.

³ Buhârî, İman 6.

ve haddi aşmada yardımlaşmayın"⁴; "Bütün yaratıklar Allah'ın aile bireyleri (iyalullah) hükmündedir. Allah'ın en çok sevdiği, O'nun aile bireyelerine en çok yararı dokunandır"⁵ gibi ayet ve hadisler bu konuda oldukça anlamlıdır.

İslâm, insanların, Allah'ın hoşnutluğunu kazanarak Cennete girmek için birbirleriyle yarışacakları en geniş saha olarak, herkese karşı af ve hoşgörü, kötülüğe karşı bile iyilik gibi yüce huyları seçmiştir. "İyilik ile kötülük bir olmaz. Sen kötülüğü en iyi olanla defet. Bir de bakarsın ki, seninle arasında düşmanlık bulanan kimse samimi bir dost oluvermiştir. Ama kötülüğe karşı iyilik hasleti, ancak sabredenlerin kârıdır, faziletten yana nasibi çok olanların kârıdır"⁶. "Haksızlığın karşılığı, yapılan haksızlık kadar olabilir. Bununla beraber kim affeder, haksızlık edenle arasını düzeltirse onun da mükâfatı artık Allah'a yaraşan tarzda olur"⁷.

İslâm'a göre, bütün İlahî dinler, orijinleri itibariyle ana esaslarında ve genel amaçlarında birdirler. Bütün peygamberler, peyderpey Yüce Allah'ın mesajlarını insanlara ileten manevî kardeşlerdir. Kur'ân şöyle buyurur: "Muhammed sadece elçidir. Nitekim ondan önce de nice elçiler gelip geçmiştir"⁸; "Deyiniz ki: Biz Allah'a, bize indirilen Kur'ân'a, keza İbrahim'e, İsmail'e, İshak'a, Ya'kûb'a ve onun torunlarına indirilene ve yine Mûsâ'ya, İsa'ya, hülasa bütün peygamberlere Rab'leri tarafından verilen kitaplara imân ettik. Onlar arasında asla bir ayırım yapmayız. Biz yalnız O'na teslim olan Müslümanlarız"⁹.

Zaten "İslâm" da, Hz. Âdem'den Hz. Muhammed'e kadar gelip geçmiş tüm peygamberlerin getirdiği dinin ortak adıdır. Bundan sapmalar sonradan ve zaman içinde belirmiştir. "Allah, Nuh'a buyurduğu şeyleri size de din olarak buyurmuştur. Ey Muhammed! Sana vahyettik, İbrahim'e, Mûsâ'ya ve İsa'ya da buyurduk ki: Dine bağlı kalın, onda ayrılığa düşmeyin"¹⁰.

⁴ Kur'ân, 5/2.

⁵ Beyhakî, Şuabü'l-İmân, VI, 43.

⁶ Kur'ân, 41/34-35.

⁷ Kur'ân: 40/42.

⁸ Kur'ân: 3/144.

⁹ Kur'ân: 2/136.

¹⁰ Kur'ân: 42/13.

İslâm'a göre bütün Peygamberler (manevî) kardeştir ve peygamberlik açısından aralarında bir üstünlük yoktur. Müslüman, hepsine inanır: "Allah'a, bize gönderilene; İbrahim'e, İsmail'e, İshak'a, Ya'kûb'a ve torunlarına gönderilene, Mûsâ ve İsa'ya verilene; onları birbirinden ayırt etmeyerek inandık, biz O'na teslim olanlarız, deyin"¹¹.

İslâm'da zorlamanın olmayışı da bu konudaki yaklaşımın temeli ve göstergesidir: İnanç konusunda hiçbir zorlama yoktur. İslâm'ı kabul etmek isteyen bunu ancak ikna olarak ve kendi özgür iradesiyle yapar. "Dinde zorlama yoktur"¹², "İnsanları inanmaya sen mi zorlayacaksın?!"¹³ bizzat Kur'ân'ın buyruklarıdır. Tebliğde akla kapı aralamak, fakat tercih ve iradeyi elden almamak esastır.

İslâm, prensip olarak başkalarıyla iyi ilişkiler kurulmasını ister, onlardaki faydalı ilim, sanat ve hikmetten istifadeye teşvik eder: "Sözünü dinleyip sonra da en güzelini tatbik eden kullarımı müjdele! İşte onlardır Allah'ın hidayetine mazhar olanlar ve işte onlardır akl-ı selim sahibi olanlar"¹⁴; "Hikmet (faydalı bilgi ve davranış), mü'minin yitik malıdır, bulunduğu yerde alır"¹⁵.

Hz. Peygamber bizzat, Medine'deki Yahudilerle antlaşma yapmış ve sonuna kadar da buna sadık kalmıştır.

Mekke'nin fethinde, kendisine ve sahâbîlerine onca zulmü reva görmüş olan müşrikleri de affetmiş ve "Gidin hepiniz serbestsiniz" demiş, kendilerinden savaş tazminatı bile almamıştır¹⁶. Kısaca, Kur'ân'ı, Peygamberimizin sözlerini, askerî seferlerdeki tutumlarını ve ordu komutanlarına olan tavsiye ve talimatlarını inceleyen bir kimse, İslâm'ın insanlığa ancak rahmet, hoşgörü, barış ve uzlaşma getirdiğini görür.

¹¹ Kur'ân: 2/136.

¹² Kur'ân: 2/236.

¹³ Kur'ân: 10/99.

¹⁴ Kur'ân: 39/17-18.

¹⁵ Tirmizî, İlim 19.

¹⁶ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, IV, 344, 1997.

Hoşgörü, fıtrat dini olan İslâm'ın en önemli bir özelliğidir. İslâm, hem geçmiş din ve medeniyetlere, hem de yeni görüş ve düşüncelere karşı daima hoşgörülü olmuştur.

Hz. Peygamber "Allah katında en sevimli din müsamahalı olan dindir. Ben müsamahalı bir din olan hanif dini ile gönderildim" buyurarak¹⁷ bu gerçeği açıkça ifade etmiştir. Kur'ân'da, insanlar arasındaki ırk, dil, renk, makam ve mevki gibi farklılıkların, Allah'ın iradesi dâhilinde ve belli hikmetlere bağlı olarak var edildiği, dolayısıyla insanların bunları anlayışla karşılaması gerektiği yönünde ifadeler yer alır¹⁸.

İnanç farklılıkları tek başına savaş sebebi değildir. İslâm'a ve Müslümanlara saldırmadıkları ve inanç özgürlüğünü engellemedikleri sürece diğer din mensuplarına savaş ilan edilemez. İslâm'da barış asıl, savaş ise istisnadır: "Eğer onlar, sizden uzak durur, sizinle savaşmaz ve barış içinde yaşamak isterlerse, Allah size onlara saldırmak için yol vermemiştir"¹⁹ ayeti bunun açık ifadesidir.

Kur'ân'a göre, inanç ihtilâfları bu dünyada şiddet ve kavgayla çözüme yoluna gidilmemelidir. Çözümü, ancak Allah'ın âhiret günündeki hakemliğiyle mümkün olacaktır: "Yahudiler, Hıristiyanlığın bir temeli yoktur" dediler, Hıristiyanlar da, 'Yahudiliğin bir temeli yoktur' dediler; oysa her ikisi de kitaplarını okumaktalar. Dini bilmeyenler de onlarınkine benzer sözler söylediler. Allah, kıyamet günü, anlaşmazlığa düştükleri konularda aralarında hüküm verecektir"²⁰.

Müşrik putperestlerle ilişkilerde bile Kur'ân şu temel prensibi belirlemiştir: "Ve eğer müşriklerden biri sana sığınmak isterse, ona güvence ver ki, Allah'ın Kelâmını işitsin. Sonra da güven içinde bulunacağı yere kadar onu ulaştır"²¹.

Allah, Mekkeli putperestlerin şahsında, müşrik de olsa katl ve zulümden uzak duranlara iyilik ve adaletle muamelede bulunmayı tavsiye etmektedir: "Allah, sizinle din uğrunda savaşmayın ve sizi

¹⁷ Müsned, I/236.

¹⁸ Kur'ân: 49/13; 30/22; 6/165; 17/21; 43/32.

¹⁹ Kur'ân: 4/90.

²⁰ Kur'ân: 2/113.

²¹ Kur'ân: 9/6.

yurtlarınızdan çıkarmayanlara iyilik yapmanızı ve onlara âdil davranmanızı yasaklamaz. Allah, adaletli olanları sever”²².

İnsanî ve Medenî Münasebetler Esasında Tebliğ

Cami kadar, diğer dinlerin mabetleri de dokunulmazdır: “Allah insanların bir kısmını diğeriyle savmasaydı, manastırlar, kiliseler, havralar ve içinde Allah’ın adı çok anılan camiler yıkılıp giderdi”²³.

Din farklılığı, iyilik yapma, akrabalık haklarını gözetme ve ziyaretleşmeye engel değildir: “Size temiz şeyler helâl kılındı. Kitap verilenlerin yemeği size helâl, sizin yemeğiniz de onlara helâldir. İnanan hür ve iffetli kadınlar ve sizden önce kitap verilenlerin hür ve iffetli kadınları -zina etmeksizin, gizli dost tutmaksızın ve mehirlerini verdiğiniz taktirde- size helâldir”²⁴. Kur’ân, Allah’a ortak koşmaya bile zorlayan anne-babaya karşı evladın, evlatlık görevinden geri kalmamasını, onlara iyi davranmasını, ancak inancında onlara uymayarak Allah’a yönelenleri örnek almasını emreder²⁵.

Gayr-i muslimlerle insanî ilişkiler ve medenî münasebetler kurulabilir: “Allah, ancak sizinle din uğrunda savaşanları, sizi yurtlarınızdan çıkarırları ve çıkarılmanıza yardım edenleri dost edinmenizi yasaklar”²⁶. Bazı hallerde hasmane münasebetlerin sebebi, kâfir olmaları değil, mü’minlere zulüm ve işkence uygulamalarıdır. Müslümanlara düşmanlık etmeyen gayr-i müslimlere iyi davranılmalıdır. Nitekim Hz. Ebû Bekir’in kızı Esmâ, henüz müşrik olan annesi, Hudeybiye antlaşmasından sonra kendisini görmek üzere Medine’ye geldiğinde, “Annemle görüşeyim mi?” diye sorunca, Peygamberimiz, “Evet, hem de ona iyi davran” demiştir²⁷. Müslümanların, gayr-i müslim muhtaçlara yardım etmelerine de hiçbir mani yoktur.

İnsanlar arasında dinî farklılık varsa, birbirleriyle güzel bir biçimde tartışabilirler. Kur’ân’a göre, tartışırken edep ve nezaket ölçüleri aşılmamalı, delil ve ikna yolu seçilmelidir: “Kitap ehlinde haksız

²² Kur’ân: 60/8.

²³ Kur’ân: 22/40.

²⁴ Kur’ân: 5/4.

²⁵ Kur’ân: 31/15.

²⁶ Kur’ân: 60/9.

²⁷ Buhârî, Hibe 28.

davrananlar bir yana, onlarla en güzel şekilde tartışın"²⁸. Rakip tarafa karşı terbiye sınırları dışında davranmak ve putperest bile olsalar inançlarına hakaret etmek kesinlikle caiz değildir: "Allah'tan başka yalvardıklarına sövmeyin ki, onlar da bilmeyerek haddi aşıp Allah'a sövmesinler"²⁹.

Bu güzel tartışmanın bir örneğini şu ayet sergilemektedir: "De ki: 'Ey Kitap Ehli, bizimle sizin aranızda müşterek olan bir kelimeye (tevhide) gelin. Allah'tan başkasına kulluk etmeyelim, O'na hiç bir şeyi ortak koşmayalım ve Allah'ı bırakıp bir kısmımız diğer bir kısmımızı tanrılar edinmeyelim.' Yine de yüz çevirirlerse, deyin ki: 'Şahit olun, biz gerçekten (Allah'a) tam teslim olanlarız'"³⁰.

Yukarıdaki ayetlerin hemen tümü, Müslümanlar zayıfken değil; güçlü, devletlerini kurmuş ve kuvvetli bir orduya sahipken inmiştir. İslâm'ın bu hoşgörüsünü daha iyi anlayabilmek için geldiği çağda, hatta asırlar sonrasında bile insanların içinde buldukları bağnazlık ve hoşgörüsüzlüğü göz önüne getirmek yeterlidir.

Kur'ân, insanlığın bir realitesi olan inanç farklılıklarını bir imtihan vesilesi olarak zikreder ve böyle bir durumda izlenmesi gereken tutumu şu şekilde açıklar: "Her biriniz için bir şeriat ve bir yol belirledik. Allah isteseydi hepinizi bir tek ümmet yapardı. Fakat O, size verdiklerinde sizi sınamak istedi. Öyleyse hayırlı işlerde birbirinizle yarış edin, hepinizin dönüşü Allah'adır"³¹.

Necran Hıristiyanları heyeti Medine'ye geldiğinde, ibadet vakitleri geldiği için, onlar da mescide girip doğu istikametine yöneldiler ve dinlerince ibadet etmeye hazırlandılar. Sahâbiler onlara mani olmak istedi. Ancak Peygamberimiz rahat bırakılmalarını emretti. Onlar da ibadetlerini yaptılar³². Daha sonra Allah'ın Elçisi, onları dinleyip fikrî tartışmada bulundu. Bütün bunlar, edep içerisinde ve hoşgörü çerçevesinde yapılıyordu.

²⁸ Kur'ân: 29/46.

²⁹ Kur'ân: 6/108.

³⁰ Kur'ân: 3/64.

³¹ Kur'ân: 5/48; 11/118-119.

³² İbn Hişam, I, 574.

Habeşistan'dan gelen Hıristiyan elçileri mescidinde ağırlamış ve onlara bizzat hizmet etmiştir.

B. KUR'ÂN ve SÜNNET'TE AZINLIK HAKLARI

a) Azınlık sınıfları

Bir İslâm ülkesinde oturanlar ya Müslüman'dır veya gayr-i müslim. Gayr-i müslim olanlar da ya yabancı ülke vatandaşı yabancılar veya Müslümanların yönetiminde yaşamayı kabul eden vatandaşlardır. Gayr-i müslimler de ya Ehl-i Kitap (Hıristiyan ve Yahudiler) veya onların hükmünde olanlar (meselâ Mecusiler ve Hindûlar) dır.

İslâm hukuku bu üç ayrı kategoriye göre düzenlemelerini ortaya koymuştur:

1. Doğduğu yerden ayrılarak yine başka bir Müslüman bölgeye göç eden bir Müslüman. Bu kişi gittiği yerde kendi memleketinde sayılır. Çünkü İslâm devleti tüm Müslümanlarıdır. Tüm Müslümanlar arasında tam bir eşitlik vardır; İslâm Hukuku hiçbir sınıf ve kast'ı tanımaz. Nerede bulunurlarsa bulunsunlar tüm Müslümanlar tek ve aynı ümmet (=buradaki konumuza uygun olarak Millet) in mensubudurlar ve aynı kanunlara tabidirler³³.

2. Müslümanlarla birlikte yaşama imkânını veren belli şartlar üzerinde İslâm devlet başkanıyla antlaşma yapan "Muahid".

Gayr-i müslim vatandaşlar ile gayr-i müslim yabancılar arasında bazı farklar vardır. Yabancıların İslâm topraklarına girmeleri için izin almaları gerekir. Böyle bir yabancı İslâm topraklarında kaldığı sürece, himayesini sağlayan, vize (eman) şartlarına bağlı olarak, İslâm Devleti'nin gayr-i müslim vatandaşlarının sahip olduğu aynı hak ve yükümlülüklerini fiilen elde ederler.

Kendisine izin verilen gayr-i müslim bir yabancıнын İslâm topraklarında kalış süresi ilk asır halifeleri döneminde bir sene idi. Bundan daha uzun bir süre kalış, orada yerleşme niyetini gösterirdi ve o zaman, sıradan gayr-i müslim bir vatandaş (zimmî) gibi aynı vergi ve sorumluluklara tabi tutulurdu³⁴.

³³ M. Hamidullah, *İslâm'da Devlet İdaresi*, (Terc: Hamdi Aktaş) s. 393.)

³⁴ Aynı eser, s. 394.)

3. Zimmî ki, kendisiyle "zimmet akdi" yoluyla nasıl davranılacağı belirlenmiştir. İslâm hukukçularına göre zimmî statüsünü tanıma olayı, gayr-i müslim kalmaya niyetli vatandaş ile İslâm toplumu arasında karşılıklı düzenleyici bir mukaveledir.

Zimmî, samimi olarak devlete bağlılığı kabul eder ve cizye denilen himaye vergisini verirse, İslâm ülkesinde oturma, din ve vicdan hürriyetine ve can, mal ve namusunun korunmasına hak kazanmış olur.

Bu anlaşmaya göre, Müslümanların vatandaşlık hak ve yükümlülükleri neyse onlarınki de aynıdır.

İslâm toplumlarında yaşayan gayr-i müslimlerin devletle olan ilişkilerinin hukukî temelini bunlarla yapılan zimmet antlaşmaları teşkil etmektedir. Bu antlaşmaya taraf olan ve İslâm devleti tebaası haline gelen gayr-i müslimlere de bu antlaşmadan dolayı "zimmî" denmektedir. Zimmet antlaşmalarının ilk örnekleri Hz. Peygamber dönemine kadar uzanmaktadır. Meselâ bunlardan birisi Hz. Peygamber'le Necran Hıristiyanları arasında yapılmıştır. Burada zimmîlere tanınan haklar öz bir biçimde dile getirilmiştir:

"Necranlılara zulüm ve kötülük yapılmayacaktır. Câhiliye devrinden kalma kan davası güdülmeyecektir. Ne ürünlerinden onda bir vergi alınacak, ne asker gelip yurtlarını çiğneyecek, ne de kendileri savaş için silâh altına alınacak. Necran'da kim bir hak talebinde bulunacak olursa, aralarında insaf ve adalet üzere davranılacaktır. Ne zulüm yapacaklar, ne de zulme uğrayacaklardır. Onlardan hiç kimse, başkasının yaptığı bir haksızlık ve kötülükten sorumlu tutulmayacaktır. Bu antlaşmada yazılı vecibeleri yerine getirdikleri, hayırhahlık gösterdikleri ve iyi davrandıkları sürece, Allah'ın ve Peygamber'in temelli himayesi altında bulunacaklardır"³⁵.

"... Hiçbir din adamının görevi, râhibin ruhbanlığı değiştirilmeyecek, kimse seyahatten menedilmeyecek, mabetleri yıkılmayacak, binaları İslâm mescidlerine veya Müslüman'ın binalarına katılmayacaktır. Kim bunları yaparsa Allah'ın ahdini bozmuş, Resûlüne (s.a.v.) karşı durmuş ve Allah'ın verdiği emandan yüz çevirmiş olacaktır... Papazlardan, din adamlarından, kendilerini ibadete vermiş kişilerden,

³⁵ Asım Köksal, *Hz. Muhammed ve İslâmiyet*, X, 313-314.

keşişlerden, تنها yerlerde ve dağ başlarında ibadetle meşgul olanlardan cizye ve haraç (vergi) alınmayacaktır... Hıristiyan dinini benimsemiş bulunan hiçbir kimse Müslüman olması için zorlanmayacaktır; 'ehl-i kitâb ile ancak güzellik yoluyla mücadele ediniz.' Onlar nerede olurlarsa olsunlar kendilerine merhamet kanatları gerilecek, kimsenin onları incitmesine izin verilmeyecektir... Bir Hıristiyan kadın kendi isteği ile bir Müslüman erkeğin yanında bulunursa (onunla evlenirse) Müslüman koca onun Hıristiyanlığına râzı olacak, kendi büyüklerine uyma ve dinî görevlerini yerine getirme konusundaki arzularına uyacak ve onu bunlardan menetmeyecektir. Kim buna uymaz ve kadını dini konusunda sıkıştırır, baskı altında tutarsa Allah'ın ahbine, Resûlü'nün (s.a.v.) antlaşmasına karşı çıkmış olur ve o kişi Allah nezdinde 'yalancılar' biridir.

"Eğer onlar (Hıristiyanlar) kilise ve manastırlarını tamir yahut başka bir din ve dünya işinde Müslümanların yardımına muhtaç olurlarsa Müslümanlar onlara yardımda bulunacak ve bu onları borç altına sokmayacaktır; yardım, dînî bir ihtiyaçlarından dolayı onları destekleme, Allah Resûlü'nün (s.a.v.) ahbine vefâ, onlara bağış ve Allah'ın bir lütfu olarak yapılacaktır..."³⁶

Bu antlaşma Rasûlüllah'ın (s.a.v.) halifeleri tarafından teyid edilmiş; yalnızca İslâm ülkesinin istiklal ve bütünlüğünü, İslâm toplumunun izzet ve düzenini koruyacak bazı ekler getirilmiştir³⁷

Hatta Hz. Peygamber Medine'ye hicret ettiğinde orada çok sayıda Yahudi vardı. İlk resmî işi onlarla bir antlaşma imzalamak oldu. Devlet, onların inançlarına saygı gösterecek ve kendilerini haksızlıktan koruyacaktı. Yahudiler de herhangi bir dış saldırı durumunda Müslümanlarla birlikte Medine'yi savunacaklardı. Böylece Hz. Peygamber dinî hoşgörünün ilk tohumlarını bizzat atmış oldu.

Antlaşmanın bazı maddeleri: "Yahudilerden bize tabi olanlara yardım edilip iyi davranılacaktır. Onlar hiçbir haksızlığa uğramayacak, düşmanlarına yardım edilmeyecektir" (17. md.). "Benû Avf Yahudileri mü'minlerle birlikte tek bir toplulukturlar. Onlar kendi dinlerine, Müslümanlar da kendi dinlerine göre yaşayacaklardır" (25. md.).

³⁶ M. Hamidullah, *el-Vesâik*, s. 124-126.

³⁷ M. Hamidullah, *el-Vesâik*, s. 128,133 vd.

"Müslümanlarla Yahudiler arasında yardımlaşma, karşılıklı hayırhahlık ve iyilik bulunacaktır" (36. md)³⁸

Hız. Peygamberi takip eden Hülefa-yı Râşidîn döneminde muhtelif din mensuplarıyla zimmet antlaşmaları yapılmış ve bunların önemli bir kısmının metni günümüze kadar gelmiştir.

Hız. Ömer'in hilafeti sırasında bu tür antlaşmaların içeriği, Zerdüştileri de içine alacak şekilde genişletildi. Hız. Osman'ın hilafeti sırasında da Kuzey Afrika'da puta tapan Berberiler de bu kategoriye dâhil edildi. Daha sonra, Sind'in fethiyle birlikte Hindular ve Budistler de bu kategoriye sokuldu³⁹.

Bu antlaşmalarda gayr-i müslimlere tanınan haklar arasında özellikle din ve vicdan hürriyeti hemen daima zikredilmiştir. Daha sonraki İslâm devletlerinde de Kur'ân-ı Kerim'in açık hükümleri ve Hız. Peygamber'in hukukî tatbikatı ışığında bu esaslara hep uyulduğu görülmektedir.

b) Azınlıkların Hakları

1. Kendileriyle Yapılan Antlaşmalara Riayet

Kur'ân-ı Kerim'de Yüce Allah'ın, insanlar arasında bir ayırım yapmadan ahitlerin yerine getirilmesini, kimsenin aldatılmamasını emretmiş olmasından hareketle gayr-i müslim azınlıklara yönelik de aynı hususların emredildiği açıktır. Konuyla ilgili şu ayetler örnek olarak verilebilir:

"Ey iman edenler! Bağlandığınız ahitleri yerine getiriniz"⁴⁰; "Bir topluluk, diğer bir topluluktan sayıca, nüfuzca veya malca daha çok olduğu için, yeminlerinizi aranızda bir aldatma ve işi bozma sebebi kılıp da ipliğini sağlamca büküp eğirdikten sonra çözen, böylece bütün emeğini boşa çıkaran ahmak kadının durumuna düşmeyin. Gerçekten Allah sizi bununla (sözünüzü yerine getirmekle veya nüfuz ve

³⁸ M. Hamidullah, *el-Vesaik*, s. 61.

³⁹ M. Hamidullah, *İslâm'ın Doğuşu*, s. 289.

⁴⁰ Kur'ân: 5/1.

servet çokluğu ile) imtihan eder. Kıyamet günü de hakkında ihtilâfa düşmüş olduğunuz şeyleri size açıklayacaktır"⁴¹.

İslâm, müşrik bile olsa ötekiyle olan ilişkilerde, yapılacak antlaşmalara bağlılık gösterilmesini kesin emreder: "Kendileriyle antlaşma yapmanızdan sonra, şartları hiçbir şey eksiltmeksizin yerine getiren ve sizin aleyhinizde herhangi bir kimseye destek vermeyen müşriklerle sözleşmenin müddeti tamamlanuncaya kadar antlaşma şartlarına riayet edin. Allah Kendisine karşı gelmekten sakınanları sever"⁴². "Onlar (kendileriyle antlaşma yaptığınız kâfirler) size karşı dürüst davrandıkça siz de onlara karşı dürüst davranın. Allah, Kendisine karşı gelmekten sakınanları sever"⁴³. "Eğer (henüz hicret edip size katılmamış Müslümanlar) din hususunda sizden yardım isterlerse, sizinle aralarında sözleşme bulunan bir topluluk aleyhine olmamak şartıyla, onlara yardım etmeniz gerekir. Allah bütün yaptıklarınızı görmektedir"⁴⁴.

Kurtubî, Hz. Ali'nin şöyle dediğini nakletmektedir: "Kimin elinde Allah Resûlü'nün verdiği bir antlaşma varsa, bunun verdiği haklara sahip olmaya devam edecektir. Kimin böyle bir antlaşması yoksa ona da dört ay süre verilmiştir. Bu süre zarfında, ya Müslüman olacak, ya İslâm ülkesinden ayrılacak, ya da savaş için hazırlık yapacaktır."⁴⁵ Bundan, uluslararası antlaşmalara bağlılığın önemle vurgulanışı anlaşılır.

Öte yandan Hz. Peygamber (s.a.v.) Hudeybiye'de Süheyl b. Amr ile bir antlaşma imzalamıştır. Bu antlaşmaya göre insanlar on yıl boyunca tam bir çatışmasızlık ve barış havası içerisinde yaşayacaklar. Karşılıklı alış veriş yapacak, ziyaretleşecek ve tüm özgürlüklerden yararlanacaklar. Bunda tüm insanların birlikte yaşayabileceklerine ilişkin bir delil vardır. Çünkü söz konusu antlaşma belli kurallar çerçevesinde birlikte yaşama amacına yönelik olarak Müslümanların müşrik de olsa başkalarıyla yaşayabileceğine imkân vermektedir.

⁴¹ Kur'ân: 9/92.

⁴² Kur'ân: 9/4.

⁴³ Kur'ân: 9/7.

⁴⁴ Kur'ân: 8/72.

⁴⁵ Kurtubî, *el-Câmi'*, X, 102-103.

İslâm devlet başkanının uygun görmesi halinde çatışmasızlık ve barış on yıldan fazla bir zaman için de gerçekleştirilebilir⁴⁶.

Gayr-i müslimlerle bir antlaşma yapıldığında, kendileri bozmadıkları sürece onun bütün maddelerine bağlı kalmak farzdır. Karşı tarafın harbî kâfir olması bile durumu değiştirmez. Sahîh-i Müslim'de Huzeyfe b. Yeman'dan şöyle nakledilmektedir: "Bedir Savaşı'na katılmamanın tek sebebi şu olaydır: Ben ve Ebû Hasîl birlikte (Mekke'den) çıktık. Mekke müşrikleri bizi yakaladılar. 'Siz Muhammed'e gitmek istiyorsunuz.' Dediler. Biz, 'Sadece Medine'ye gitmek istiyoruz.' Dedik. Bizden (savaşa katılmayacağımıza ilişkin) Allah adına kesin söz ve aht aldılar. Biz kendi kendimize 'Kesinlikle Medine'ye gidecek ve O'nun yanında savaşacağız' dedik. Rasûlullah'ın yanına vardık ve olup bitenleri ona söyledik. Bize dedi ki: 'Medine'ye dönün. Biz onlara verdiğimiz söze uyar, yardım ve zaferi Allah'tan dileriz.'⁴⁷

İslâm yönetimi, bir topluluğu zimmî (gayr-i müslim azınlık) kabul ettiğinde artık bu akit Müslüman taraf için sonsuza dek bağlayıcıdır. Zimmîlerin mal ve canlarını kendi mal ve canları gibi korumaları farz olur. Onlardan alınacak vergi (cizye) bu güvenceye karşılıktır.⁴⁸ Zimmî ise, bu akdi feshetme veya sürdürme hürriyetine sahiptir.⁴⁹ Zimmî, bir Müslüman'ı öldürmek ve Hz. Peygamber'e hakaret gibi büyük bir suç işleyecek olsa bile üzerindeki zimmî (himaye) kaldırılmaz (vatandaşlıktan çıkarılmaz). Bunu ortadan kaldıran iki husus vardır: İslâm topraklarından çıkıp düşmana katılması ve fitne-fesadı körüklemesi.⁵⁰

⁴⁶ İbn Kudame, *el-Muğnî*, V, 518.

⁴⁷ Müslim, *Vefa*, 35.

⁴⁸ *Bedâiü's-Sanâi'*, VII, 111.

⁴⁹ *Bedâiü's-Sanâi'*, VII, 113.

⁵⁰ *Bedâiü's-Sanâi'*, VII, 112 Muhammed Hamidullah bu konuda şu bilgiyi verir: "Zimmîleştirme" sözleşmesi, aşağıdaki durumlarda ortadan kalkar:

1. İsyân
2. Cizye vergisini ödemeyi reddetmek,
3. Devlete itaati kabul etmemek,
4. Hür bir müslüman kadınla zina yapmak,
5. Düşman devletine casusluk ve mensuplarına yataklık yapmak,
6. Allah, Rasûlü ve Kitaplarına hakarete bulunmak,
7. Bir müslümanın irtidadına sebep olmak,

2. Hayat Hakkına Riayet

Mübah kılıcı bir sebep olmadan kan dökmek haramdır. İslâm'da bir savaşta bile savaşanların dışında hiçbir canlının öldürülmesi uygun karşılanmaz.

"İsrail oğullarına Kitapta şunu bildirdik: Kim kâtil olmayan ve yeryüzünde fesat çıkarmayan bir kişiyi öldürürse sanki bütün insanları öldürmüş gibi olur."⁵¹

"Bir gayr-i müslim vatandaşını haksız yere öldüren, kokusu kırk yıllık mesafeden duyulduğu halde Cennetin kokusunu duyamayacaktır"⁵²,

Dünya Müslümanlarının en geniş kesimini temsil eden Hanefî ekolü hukukçuları, bir gayr-i müslimi öldüren bir Müslüman'ın da ölüm cezası ile cezalandırılması düşüncesini savunurlar. Diğer bazı hukukçular işi bu noktaya vardırılmaya gönülsüz olsalar da Hz. Peygamber'in hadisi Hanefîleri desteklemektedir⁵³.

Buna göre kanunun kıymeti açısından zimmî ile Müslüman arasında eşitlik vardır. Bu hükmü bizzat Hz. Peygamber tatbik etmiş ve "Ben zimmetimin gereğini eksiksiz olarak yerine getirmeye en lâyık olanım" buyurmuştur⁵⁴. Hz. Ali döneminde de böyle bir olay olmuş ve tam kısas uygulanacağı sırada maktulün kardeşi kâtili affettiğini bildirmiş. Hz. Ali korkusundan buna mecbur kaldığı ihtimalini göz

8. Eşkîyalığa kalkışmak,

9. İslâm'ın yüce saydığı prensiplerle açıkça mücadele etmek,

10. Aşırı derecede tefecilik yapmak.

Gerçi bu birkaç madde konusunda çeşitli İslâm hukuk ekolleri arasında hiçbir görüş birliği yoktur. Yürütme olarak devletin yüksek görevinde bulunanlar, yani uygulayıcı hukukçular, kendi araştırma köşelerinde bu işin teorisi ile uğraşanlardan daha yumuşak ve hoşgörülüdürler. Hamidullah, *İslâm'da Devlet İdaresi*, s. 395-396.

⁵¹ Kur'ân: 5/32.

⁵² Buhârî, Cizye, 5.

⁵³ Bak, Ebû Yûsuf, konu ile ilgili bölüm; Serahsî, *Şerhu's-Siyer el-Kebir*, IV, 52; Hamidullah, *İslâm'da Devlet İdaresi*, s. 397.

⁵⁴ *el-İnâye*, VIII, 256.

önüne alarak kabul etmemiş, ancak hak sahibi "Onu öldürmemle kardeşim geri gelmez. Diyetimi versin" demiştir.⁵⁵

3. Adalete Riayet:

Kur'ân, her türlü zulüm ve haksızlığın karşısında bir kalkandır. Hiçbir insana zulüm yapılmasına müsaade etmez. Yargı önünde din farkı yoktur. Bir İslâm devletinde "Ehl-i Kitap" kendi kanunlarını veya İslâm kanunlarını seçme serbestliğine sahiptir. Yüce Allah, Hz. Peygamber'e: "Sana gelirlerse ister aralarında hükmet, istersen hükmetmekten geri dur. Geri durursan onlar sana asla bir zarar veremezler. Şayet hükmedersen, aralarında adalette hükmet. Çünkü Allah âdilleri sever"⁵⁶ demektedir. Hz. Peygamber de "Bilmiş olunuz ki her kim bir zimmîye zulmeder yahut taşıyamayacağı bir yük yüklerse, hakkını gasp eder veya elinden bir şeyi zorla alırsa ben kıyamet gününde o kimsenin hasmuyım"⁵⁷

Hz. Ömer döneminde Mısır valisi Amr b. As'ın oğlu bir at yarışmasını kaybedip bir Hıristiyan kazanınca valinin oğlu "Ben şerefli-lerin oğluyum" diyerek Hıristiyanı kaçılamıştı. Bu haberin halifeye ulaşması üzerine Hıristiyanı "Haydi sen de şerefli-lerin oğluna vur" diyerek cezasını verdirdikten sonra "Annelerinden hür doğmuş insanlar ne zamandan beri köle edindiniz" diyerek gerekli cezayı vermiştir.⁵⁸ Görüldüğü gibi, İslâm'a göre bir zimmîye haksızlık yapan, aynen cezasını görmektedir.

Halife olan Hz. Ali'nin bir Yahudi vatandaşla mahkemeye başvurduğu, yargıcın Yahudi lehine, Hz. Ali'nin ise delil ve şahit getirememesi nedeniyle aleyhine karar verdiği kaydedilmektedir.⁵⁹

Tarihî bir vesika olarak zikredildiğine göre Semerkant halkından bir gurup, Ömer b Abdülaziz'e ordu komutanı Kuteybe b. Müslim el-Bâhilî'yi harp kurallarına uymayarak şehre girdiğini belirterek şikâyet ederler. Bunun üzerine Halife olayı inceletir. Doğru olduğunu

⁵⁵ Reşid Rıza, *Menar*, VI, 355.

⁵⁶ Kur'ân: 5/42.

⁵⁷ Ebû Dâvûd, Harac 31-33.

⁵⁸ Seyyid Kutub, *Fi Zılal*, VI, 3969.

⁵⁹ *Mecelletü Mecmai'l-Fıkhî'l-İslâmî*, "Hukuku'l-İnsan Fi'l-İslâm" XIII, 216.

öğrenince şehrin geri verilmesini emreder. Bu adaleti gören halk, Müslümanların şehirde kalmalarını uygun görürler.⁶⁰

4. Kanun Karşısında Müslümanlarla Eşitlik

İmam Şâfiî de el-Ümm isimli eserinde şöyle demektedir: "Hz. Peygamber'in Medine'ye hicret ettiğiinde Hayber Yahudileriyle anlaşma imzaladığı, buna göre Müslümanların istifade ettikleri tüm hakların onlar için de geçerli olduğu ve bunun onlar anlaşmayı bozuncaya kadar devam ettiği konusunda âlimlerden hiç kimsenin muhalefet ettiğini bilmiyorum."⁶¹

Aynı suça karşılık zimmîye uygulanan ceza ile Müslüman'a uygulanan ceza aynıdır. Meselâ, Müslüman bir kimse zimmî bir kimsenin malını çalsa veya tersi olsa suçluya hırsızlık cezası uygulanır. Zimmî bir kimse Müslüman bir kadın ile zina etse yahut tersi olsa, her ikisinin de cezası birdir⁶².

Bu konuda zimmet ehlinin haklarına o kadar riayet edilmiştir ki, bir Müslüman, zimmî bir kimsenin şarabına yahut domuzuna zarar verecek olursa, Müslüman bunun tazminatını öder⁶³.

5. Din ve Vicdan Özgürlükleri

Kur'ân-ı Kerim, herkesi dininde serbest bırakır. Hiçbir kimseye dinî inanç ve düşüncesinden dolayı baskı yapılmasına müsaade etmez. İnsana tam fikir hürriyeti tanır.

Gerek İslâm ülkesinde yaşayan gayr-i müslimlere gerekse İslâm ülkesine yeni katılan ülkelerde yaşayanlara Müslüman olmaları için herhangi bir zorlama yapılamaz. İnanç hürriyeti zaruri olarak sadece inanmayı değil, inandığını söylemeyi de içine alır.

İnsanların sahip olduğu din ve vicdan hürriyeti konusunda ilk temel esaslar Kur'ân-ı Kerim tarafından konulmuştur. "Dinde zorlama yoktur. Doğruluk eğrilik birbirinden kesin olarak ayrılmıştır..."⁶⁴,

⁶⁰ Seyyid Sabık, *Fıkhü's-Sünne*, II, 642.

⁶¹ *el-Ümm*, I/280.

⁶² *Kitâbu'l-Harâc*, 108-109.

⁶³ *ed-Durru'l-Muhtâr*, III, 273.

⁶⁴ Kur'ân: 2/256.

"Eğer Rabbin dileseydi yeryüzündekilerin hepsi elbette iman ederlerdi. O halde, inanmaları için insanları sen mi zorlayacaksın?"⁶⁵

"De ki: "İşte Rabbiniz tarafından gerçek geldi. Artık dileyen iman etsin, dileyen inkâr etsin."⁶⁶ Kur'ân, İnsanları İslâm'a davet ederken bile onların duygularına saygı göstermeyi emreder: "Zulmedenleri hariç, Ehl-i Kitap ile en güzel olan şeklin dışında bir tarzla mücadele etmeyin ve onlara şöyle deyin: 'Biz, hem bize indirilen Kitaba, hem size indirilen Kitaba iman ettik. Bizim İlahımız da sizin İlahınız da bir ve aynı İlah'tır ve biz O'na gönülden teslim olduk."⁶⁷ Bu ayetler konuya ilişkin İslâm'ın temel tavrını belirlemektedir. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) vazifesi sadece ilâhî daveti insanlara tebliğ etmek, bildirmektir. Sonuç ise Allah'ın kudret ve irade elindedir⁶⁸.

İlk zikrettiğimiz ayetin⁶⁹ cahiliye döneminde Yahudilere çocuklarını evlatlık olarak verilen ve onların evinde Musevîliği benimseyen Arap çocuklarının İslâmiyet'ten sonra asıl aileleri tarafından geri alınmak ve Müslüman yapılmak istenmesi üzerine indiği göz önüne alırsa İslâm'da din ve vicdan hürriyetinin nasıl titizlik ve samimiyetle korunmak istendiği daha iyi anlaşılır.

Hz. Peygamber'in Mekke'den Medine'ye göç etmesinin akabinde burada bulunan grupların bir araya gelerek meydana getirdiği siyasî yapının temelini oluşturan ve Batı literatüründe⁷⁰ genellikle "Medine Anayasası" olarak anılan sözleşmede Yahudilerin din ve vicdan hürriyeti açık bir biçimde yer almaktadır. "Yahudilerin dini kendilerine, Müslümanların dini de kendilerinedir"(md. 25)⁷¹

Hz. Peygamber de yaptığı anlaşmalarda bu inançları güvence altına almış, meselâ Hayber'in fethinde elde edilen Tevrat'ı Yahudile-

⁶⁵ Kur'ân: 10/99.

⁶⁶ Kur'ân: 18/29.

⁶⁷ Kur'ân: 29/46.

⁶⁸ Kur'ân: 42/48.

⁶⁹ Kur'ân: 2/256.

⁷⁰ Herhangi bir bilim dalında yazılmış olan yazı veya eserlerin bütünü.

⁷¹ M. Hamidullah; *el-Vesâtık*, s. 61; M. Akif Aydın, "İslâm Hukukunda Gayr-i Müslimlerin Din ve Vicdan Hürriyeti" *İnsan Hakları Sempozyumu*, s. 130, İstanbul, 1994.

re teslim etmiştir.⁷² Hz. Ömer, Kudüs anlaşmasıyla "Ehl-i Kitap"a tam bir hürriyet tanımış, camiye döndürülür endişesiyle kilisede namaz kılmamıştır⁷³.

Peygamber (s.a.v.) ve Dört Halife dönemine bakarak gayet rahat denilebilir ki, hiç kimse zorlamayla dine sokulmamıştır.

İslâm hukukçuları da Mâide sûresinin 43-45 ayetlerini delil alarak her din sahibinin dininin emriyle amel etmesinin engellenemeyeceğini belirtmişlerdir⁷⁴.

Bu noktada kitap ehline tanınan dinî özgürlüğe tarihten bir iki misâl verilebilir:

Hz. Ömer Estik ismindeki kölesinin Müslüman olmasını istediğinde, onun kabul etmemesi üzerine; "Dinde zorlama yoktur" ayetini okumuş, onu zorlamamıştı.

Bir oryantalistin bu konudaki itirafları şöyledir: "Arapların fetihlerini ve zafer sebeplerini araştırdığımızda okuyucu, Kur'ân'ın yayılmasında güç kullanmanın rol oynamadığını görecektir. Arap fatihler mağlup olanları kendi dinlerini yaşama konusunda serbest bırakmışlardır. Eğer bazı Hıristiyan topluluklar İslâm'a sarılmış ve Arapça'yı kendilerine dil olarak

⁷² İbrahim Çalışkan, (İslâm Ceza Hukukunda Gayr-i Müslimlerin Statüsü Basılmamış Doktora Tezi) Ankara, 1986, s. 63.

⁷³ Şibli Nu'manî, *Bütün Yönleriyle Hz. Peygamber ve Devlet İdaresi*, Çev. T. Y. Alp) II, 208-209.

⁷⁴ İlgili âyet-i kerimeler şu mealdedir: "Kendi Kitapları olan ve içinde Allah'ın hükmü bulunan Tevrat ellerinde iken nasıl olup da Seni hakem tayin ediyorlar? Sonra ne diye peşinden dönüp Senin hükmüne razı olmuyorlar? Aslında onlar hiç bir şeye iman eden kimseler değildir. İçinde hidayet ve nûr olan Tevrat'ı biz indirdik. Kendilerini Hakka teslim eden nebiler, yahudilerle ilgili meselelerde onunla hükmederlerdi. Alimler ve mürşitler de Allah'ın o Kitabını koruma ile görevlendirilmeleri sebebiyle yine onunla hüküm verirlerdi. Hepsisi de Kitabın hak olduğunun şahidleri idiler. O halde ey hakimler, insanlardan korkmayın, Benden korkun. Ayetlerimi az bir menfaat karşılığında satmayın. Kim Allah'ın indirdiği ahkâm ile hükmetmezse işte onlar tam kâfirdirler. Hem Tevrat'ta onlara şu hükmü de farz kıldık: Cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş karşılıktır. Hülâsa bütün yaralamalar birbirine kısas edilir. Fakat kim bu kısas hakkından feragat edip bağışlarsa bu, kendi günahları için keffaret olur. Kim Allah'ın indirdiği ahkâm ile hükmetmezse işte onlar tam zalimdirler."

seçmişlerse, bu, kendi geçmişlerindeki yöneticilerinde görmedikleri bir adaleti, galip Araplarda gördüklerinden ve daha önce bildikleri bir müsahahaya İslâm'ın sahip olmasından dolaydır. Tarih, dinlerin güç kullanmakla yayılmayacağını ispat etmiştir. İslâm kılıçla yayılmamış, bilakis davetle yayılmıştır. Türkler ve Moğollar gibi daha sonra Arapları yenen milletler de sadece davetle İslâm'a girmişlerdir."⁷⁵

Burada üzerinde durmamız gereken önemli bir konu, İslâm devletinin görevleri arasında bulunan cihad kurumu ile inanç hürriyetinin nasıl bağdaştığıdır. Her şeyden önce cihadın geniş anlamı insanlarla savaşıma değil İslâm'ı bir bütün olarak yaşamak ve hâkim kılmak için gayret etmedir. İslâm'ı henüz ilahî tebliğin kendisine ulaşmamış olduğu insanlara ulaştırma yani İslâm öğretisini onlara götürme de cihadın bir parçasıdır. Silahlı harbin meşru kılındığı durumlarda da savaş doğrudan İslâm'ı kabul ettirmenin bir vasıtası değil, İslâmî tebliğin yeni insanlara ulaştırılmasının ve bu yeni dini kabul etmek isteyen kimselerin bunun için güvenli bir ortama ulaşmalarının vasıtasıdır.⁷⁶

6. Çocuklarını İstedikleri Gibi Eğitim Hakkı

Gayr-i müslimlere tanınan din ve vicdan hürriyeti kaçınılmaz olarak öğretim ve eğitim hürriyetini de kapsamaktadır. Buna göre Müslüman olmayanlar çocuklarına dini inançlarını serbestçe öğretebilecek, buna göre eğitebileceklerdir. Aksi bir çözüm din ve vicdan hürriyetinin özünü zedelemektedir⁷⁷.

7. Mabetlerinin Dokunulmazlığı

"Eğer Allah insanların bir kısmının zararını diğer bir kısmı ile savmasaydı manastırlar, kiliseler, havralar ve Allah'ın adının çok anıldığı mescitler yıkılır giderdi"⁷⁸ ayet-i kerimesi, tüm mabetlerin dokunulmazlığının esasını teşkil etmektedir.

⁷⁵ Gustav Le Bon'dan nakleden, Zuhaylî, *Asâru'l-Harb*, s. 76-77.

⁷⁶ M. Akif Aydın, "İslâm Hukukunda Gayr-i Müslimlerin Din ve Vicdan Hürriyeti" *İnsan Hakları Sempozyumu*, s. 130-131, İstanbul, 1994.

⁷⁷ M. Akif Aydın, "İslâm Hukukunda Gayr-i Müslimlerin Din ve Vicdan Hürriyeti" *İnsan Hakları Sempozyumu*, s. 132, İstanbul, 1994.

⁷⁸ Kur'ân: 22/40.

Hız. Peygamber tarafından Hıristiyanlara sunulan mabet garantisine dair ilk ifadeleri Necranlılarla yaptığı anlaşmada görüyoruz. Anlaşmada Allah'ın himayesi ve peygamberi Muhammed'in güvencesinin Necranlıların mabetlerinin üzerine olduğu belirtilerek ibadethaneler garanti altına alınmıştır.⁷⁹

Anlaşmanın Ebû Dâvûd'daki rivayetinde ise kiliselerin yıkılmayacağı ifadesi yer almaktadır.⁸⁰

Hız. Peygamber (s.a.v.) Beni Haris b. Ka'b üskufu ile Necran üsküflarına gönderdiği emannamede de mabetler hakkındaki garantiyi tekrarlamıştır⁸¹.

Müslümanlar savaşarak fethettikleri şehirdeki mabetlere el koymak hakkına sahip olmakla beraber, iyilik kabilinden oldukları halleriyle bırakılmaları daha uygun ve faziletlidir. Hız. Ömer döneminde fethedilen hiçbir ülkede bir mabedin yıkıldığı veya zarar gördüğü olmamıştır. Ebû Yûsuf şunları kaydetmektedir: "Bu mabetler oldukları halde bırakılmış, yıkılmamış ve onlara el sürülmemiştir"⁸².

Baştan beri Müslümanlara ait bölgelerde, mevcut mabetlerine dokunmak caiz değildir. Yıkılacak olursa, yerlerine başkalarını kurmak haklarıdır; ancak yeni mabetler kurma hakları yoktur.⁸³ Bunun dışında kalan yerlerde, buna da müsaade edilir. Yine, Müslümanların terk ettiği ve artık Cuma veya Bayram namazı kılınmayan bölgelerde yeni mabetler kurmaları caizdir⁸⁴.

"Müslümanlar tarafından kurulan şehirlerde ise gayr-i müslimlerin mabet açmalarına izin verilmez." deniyorsa da İslâm hukukçularının hâkim görüşlerini içeren esaslar İslâm hukukçularının bu hukukun teşekkül dönemlerinde içinde buldukları şartları ve fiilî durumu yansıtmaktadır. Şöyle ki; ister gayr-i müslimler, ister Müslümanlar tarafından kurulmuş olsun İslâm şehirlerinde yeni kiliseler, havralar açılmasına İslâm âlimlerinin genelde sıcak bakmamala-

⁷⁹ İbn Sa'd, I, 288, 357-58.

⁸⁰ Ebû Dâvûd, Haraç, 29-30.

⁸¹ İbn Sa'd, I, 266.

⁸² *Kitâbu'l-Harâc*, 82.

⁸³ *Bedâiü's-Sanâi'*, VII, 114

⁸⁴ Geniş bilgi için: Mevdudî, *İslâm'da Savaş Hukuku* (Terc: Beşir Eryarsoy), Şafak Yayınları.

rı böyle bir ihtiyacın olmamasıyla yakından ilgilidir. Zira bu şehirlerdeki gayr-i müslim nüfusun o dönemlerde İslâmlaşma sebebiyle azalmakta olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla eski şehirlerde mevcut mabetlerin ihtiyaca yettiği, yeni şehirler daha ziyade Müslümanlar tarafından kurulduğu için yeni mabet açılmasına ihtiyaç olmamıştır. İslâm hukukçularının bu konudaki ictihatlarını daha çok maslahata, yani ihtiyaca dayandırdıkları için yeni kilise ve havra yapılmasına sıcak bakmamışlardır. Ancak daha sonraki dönemlerde ihtiyaç ortaya çıktıkça İslâm ülkelerinde yeni kiliselerin yapılmasında bir mahzur görülmemiştir, iki büyük İslâm başkenti Kahire ve İstanbul buna örnek gösterilebilir. Kahire Müslümanlar tarafından kurulmuş olmasına rağmen gayr-i müslimler yerleştikçe kiliselerin yapılmasına izin verilmiştir. İstanbul'da fetihten sonra ihtiyaç oldukça yeni kiliseler yapılmıştır⁸⁵.

8. İbadet ve Âyinlerini Özgürce Yerine Getirebilme

Gayr-i müslimlere tanınan ibadet hürriyetinin sonucu olarak dini ayinlere, kiliselerde çan çalınmasına da esas itibarıyla müdahale edilmemiştir. Ancak Müslümanların ibadetlerine saygı gereği Hıristiyanlardan çanlarının namaz vakitlerinde çalınmaması istenmiştir. Bugün Avrupa'da birçok ülkede minare yapılmasına ve açıktan ezan okunmasına hiç izin verilmediği göz önüne alınırsa bu konudaki hoşgörünün boyutları daha iyi anlaşılır.⁸⁶

9. Mesken Dokunulmazlığı

Şu hadis-i şerifin de belirttiği üzere onların meskenlerini Müslümanların zarar vermesinde koruma hakları vardır: "Allah Teâlâ, yükümlülüklerini yerine getirdikleri sürece, ehl-i kitab vatandaşların evlerine izinsiz girmenizi, çoluk çocuklarını dövmenizi, ürünlerini yemenizi helâl kılmamıştır."⁸⁷

⁸⁵ M. Akif Aydın, "İslâm Hukukunda Gayr-i Müslimlerin Din ve Vicdan Hürriyeti" *İnsan Hakları Sempozyumu*, s. 131-132, İstanbul, 1994.

⁸⁶ M. Akif Aydın, "İslâm Hukukunda Gayr-i Müslimlerin Din ve Vicdan Hürriyeti" *İnsan Hakları Sempozyumu*, s. 132, İstanbul, 1994.

⁸⁷ Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübra*, IX, 343, Beyrut, 2003.

10. Mülkiyet Haklarına Riayet

Topraklarının mülkiyeti tamamen kendilerine ait olur, üzerinde her türlü tasarruf hakkını korurlar ve bu mülkiyet mirasçılarına intikal eder.⁸⁸

11. Eziyet Etme ve İncitme Yasağı

Kur'ân, kime karşı olursa olsun ve genel bir ifadeyle zulmü, hayâsızlığı ve kötülüğü yasaklar⁸⁹.

Sövmek, hakaret etmek, dövme, gıybet yapmak vb. bir yolla, aynen Müslüman gibi, zimmîyi de incitmek caiz değildir⁹⁰. Zaten, onlara, Allah'ın zimmeti (güvencesi) altında oldukları için "zimmî" denilmiştir.

Rasûlullah (s.a.v.) da şöyle buyurmuştur:

"Kim bir zimmîye iftirada bulunursa, kıyamet gününde ateşten kamçılarla cezalandırılır."⁹¹

"Sakinin! Kim, böyle insanlara (yani kendileriyle anlaşma yapılmış olanlara) zâlim ve sert olursa, onların haklarını kısarsa veya tahammül edebileceğinden fazlasını yüklerse veya hür iradeleri dışında onlardan bir şey alırsa, hüküm günü onlardan ben davacı olacağım."⁹²

Hz. Peygamber'in birtakım gayr-i müslim gruplarla yaptığı anlaşmalarda da canları ve mallarının güvenlikte olduğu hususu özellikle vurgulanmıştır⁹³.

Hayber Yahudileri bir defasında Hz. Peygamber'e gelip ürünlerinin bazı Müslümanlar tarafından izinsiz şekilde alındığını söyleyerek şikâyetle bulunmuşlardır. Bunun üzerine Hz. Peygamber, Müslümanları mescitte toplamış ve onlara kendileriyle muahede yapılan-

⁸⁸ Fethu'l-Kadîr, IV, 359.

⁸⁹ Kur'ân: 16/90.

⁹⁰ *ed-Durru'l-Muhtâr*, III, 273-274.

⁹¹ El-Heytemî, *Mecmeu'z-Zevâid*, VI, 435.

⁹² Ebû Dâvûd, Harac, 31-33; *İslâm'da Devlet Nizamı*, Ebu-l A'la el-Mevdûdî, Hilal Yayınları, 1967, s. 71

⁹³ Cüheyne kabilesi ile yapılan anlaşma, Hamidullah, Vesaik, no. 151.

ların mallarının haram olduğunu ilan etmiş ve yaptıkları şeyin doğru olmadığını açıklamıştır⁹⁴.

Hiz. Ömer, Suriye valisine Őu yazılı emri vermiştir: "Müslümanların gayr-i müslim halka zulmetmelerine, zarar vermelerine, yasal bir yol dışında mallarını yemelerine fırsat verme"⁹⁵

Hiz. Ali: "Her kim ki bizim zimmîmizdir, onun karu bizimki kadar kutsaldır, malları bizim mallarımız kadar tecavüzden masundur" demiştir. Başka bir kaynakta, Hiz. Ali'nin Şöyle dediŐi nakledilir: "Zimmî durumunu açıkça kabul edenlerin malları ve hayatları bizimki (yani Müslümanlarınki) gibi kutsaldır."⁹⁶

Velîd b. Yezîd, Kıbrıs'ta bulunan zimmîleri ülkelerinden alıp Suriye'ye gönderdi. Bunu Bizanslıların hücumlarından çekindiŐi için yapmıŐtı. Fakat İslâm bilginleri ve Müslüman halk bu uygulamadan son derece rahatsız olup bunu büyük bir günah olarak deŐerlendirdiler. Yezîd b. Velîd onları yeniden Kıbrıs'a geri gönderince bu herkes tarafından güzel karŐılındı ve "İŞte adalet ve insaf budur" denildi⁹⁷.

Belâzurî'nin anlattıŐına göre Cebel-i Lübnan asıllı bir topluluk, isyan ettiklerini ilan etti. Bunun üzerine Salih b. Ali b. Abdullah bu fitneyi söndürmek üzere bir ordu gönderdi. Bu ordu da kimilerini öldürdü, kimilerini sürdürdü, kimilerine de olduŐu gibi kalma müsaadesini verdi. İmam Evzaî henüz hayatta. OlduŐça sert bir dille Salih'in bu zulmüne dikkatini çekti ve bu konuda ona aŐaŐıdaki ifadelelerin de yer aldıŐı uzunca bir mektup yazdı:

"Sen Cebel-i Lübnan'daki zimmet ehlinin sürülmesi Şeklinde meydana gelen olayı biliyorsun. Hâlbuki onlardan bazıları, fitne ehlinin çıkardıŐı bu fitneye katılmamıŐtı. Buna raŐmen sen, onların kimisini öldürdün, kimisini de yerlerinden yurtlarından çıkardın. Belli kimselerin suçu yüzünden herkesi nasıl sorumlu tutabildin? Hangi esasa dayanarak onları topraklarından çıkardın? Yüce Allah ise: "Hiç bir kimse bir başkasının günahını yüklenmez." diye buyurmaktadır. Senin bu hükme uygun hareket etmen görevindir. Hiz. Evzaî Őu buy-

⁹⁴ Müsned, IV, 89; Vakıdî, II, 691; Serahsî, Siyer, I, 133, IV, 1530.

⁹⁵ Kitâbu'l-Harâc, 82.

⁹⁶ İslâm'da Devlet Nizamı, Ebu'l-A'la el-Mevdûdî, Hilal Yayınları, 1967, s. 76.

⁹⁷ Futûhu'l-Buldan, 122.

ruğunu hatırına getirmek senin için daha uygundur: "Her kim bir andlaşmalıya zulmeder yahut gücünden fazlasını ona yüklerse Kıyamet gününde o kişinin hasmı ben olacağım"⁹⁸

Gerek Müslüman, gerekse gayr-i müslim her kimden gelirse gelsin her türlü haksızlıktan korunmaları devlet başkanının görevidir. Bu konuda Hz. Ali şöyle demektedir: "Bize cizye vermelerinin sebebi, mallarının mallarımız, canlarının da canlarımız gibi dokunulmaz olmasıdır."⁹⁹ Hz. Ömer de, kendisinden sonra gelecek Halife'ye vasiyetinde şöyle demektedir: "Ben kendisine Müslümanların himayesinde yaşayan (ehlu zimmeti'l-Müslimîn) gayr-i müslimlere iyi davranmasını vasiyet ediyorum. Onlara verilen sözlere bağlı kalsın ve onların haklarını korusun."¹⁰⁰

12. Hukukî Özerklik Hakkı

Kur'ân, gayr-i müslimlere muamele hususunda da eşsiz bir ilke tesis etmiştir. Bu ilke, her dinî cemaate tam bir özerklik bahşetmekle ve onlara sadece kendine özgü şekilde inanma ve ibadet etme hürriyeti değil, aynı zamanda kendi hükümlerine uyma ve kendi yargılarıyla kendi davalarına bakma hürriyeti de tanıdı. Tam dâhilî özerklik anlayışı çeşitli Kur'ân ayetlerinde ifade edilmektedir. Bu ayetlerden birisi son derece açık ve nettir:

"İncil sahipleri Allah'ın onda indirdikleriyle hükmetsinler"¹⁰¹.

Bu, Hıristiyanların Allah'ın Kitab-ı Mukaddes'te koyduğu hükümlere göre hükmetmeleri gerektiği anlamına gelmektedir. Bu ilke gereği, her dinî topluluğa Peygamber (s.a.v.) zamanında tam bir özerklik tanınmıştı.

Hıristiyan, Yahudi ve diğer azınlık din mensuplarına ait kendi kanun ve hâkimleriyle çalışan mahkemeler kurulur; aynı cemaate mensup kimseler davalarında buralara başvururlar. Bunun yanında gayr-i müslim vatandaşlar hür iradeleriyle kendi cemaat mahkemeleri yerine İslâm mahkemelerini tercih ederlerse, bundan da mahrum

⁹⁸ *Futûhu'l-Buldan*, 169.

⁹⁹ İbn Kudame, *el-Muğnî*, 10/ 613, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1405.

¹⁰⁰ İbn Kudame, *el-Muğnî*, 10/ 613.

¹⁰¹ Kur'ân: 5/47.

birakılmazlar. Aynı şey, taraflar farklı cemaatlere mensup oldukları zaman, meselâ biri Hıristiyan diğeri Yahudi olduğu zaman da olması gerekir. Tarafların aynı cemaate mensup oldukları tüm davalarda Hz. Peygamber'in uygulaması, cinayet ve zina gibi ölüm cezalarını gerektiren davalardan bile kendi medenî kanunlarını uygulama şeklinde idi. Tarafların farklı cemaatlerden olduğu davalarda, mümkün olduğu ölçüde Müslüman hâkimler atanır¹⁰².

Zimmîlere muamele, onların şahsî hukuk ve kanunlarına göredir. Kendi dininde haram herhangi bir şeyi işlemesi engellenir. Onlar için caiz, fakat İslâm'da haram olan hususlar varsa, kendi bölge sınırları içinde özgürce bunları yapmaları mümkündür. Eğer İslâmî bölgelerde, Müslümanlarla iç içe yaşıyorlarsa İslâm yönetimi onlara bu özgürlüğü verme veya vermeme hakkına sahiptir. Meselâ, kendi bölgelerindeki bir yerleşim alanında açıktan içki, domuz, haç satmak ve çan çalmak gibi bir işten alıkonamazlar. Orada çok sayıda Müslüman'ın bulunması durumu değiştirmez. Ancak eskiden beri Müslümanlara ait olan bölgelerde bunu yapmaları uygun görülmemiştir.¹⁰³ Yasaktan gaye, tahriki önlemektir. Fakat hangi bölgede olursa olsun, kendi mabetlerinde kalarak tüm ibadetlerini yapmaları engellenemez.

13. Askerlikten Muaf Olma

Buna karşılık, can, mal, ırz ve din güvenliği için, sadece askere elverişli ve maddî imkânı yerinde olanlar yılda bir defa olmak üzere cizye denilen bir vergi verir.

Gayr-i müslim vatandaşların askerlikten muaf tutulmaları aslında onların din ve inançlarına saygıdan dolayıdır. Çünkü İslâm'da askerlik büyük ölçüde cihad, yani dinin tebliği yolundaki engelleri ortadan kaldırma amacına yöneliktir. İslâm'ın tebliği ve bu uğurda mücadeleye bir gayr-i müslimi mecbur etmek, her şeyden önce onun inancına saygısızlıktır. Muhammed Hamidullah bu konuda şu bilgiyi vermektedir:

“(Hicretten) kısa bir süre sonra yeni bir gelişme vukua geldi. Her Müslüman'ın cihada katılması farz kılındı, ama gayr-i müslimler, İslâm uğruna bir savaşa katılmaya zorlanamayacakları için, bu veci-

¹⁰² M. Hamidullah, *İslâm'da Devlet İdaresi*, s. 396.

¹⁰³ *Bedâiü's-Sanâi'*, VII, 113.

beden muaf tutuldular. Müslümanlar devletin sınırlarını savundular ve bu yolda canlarını verdiler, fakat devletin gayr-i müslim tebaası da barışın, güvenliğin ve emniyetin meyvelerinden istifade ettiler. Gıpta duyulacak bu ayrıcalık karşılığında ise sadece küçük bir ücret ödeditiler; bu, cizye denilen bir vergiydi. (...) Gayr-i müslim tebaaya koyulan vergi çok hafifti. Yılda on günlük yiyeceğe denk geliyordu; yani, bir vatandaş olarak her türlü korumaya mazhar olma ve askerî görevlerden muaf tutulma karşılığında ödenecek çok küçük bir ücretti.”¹⁰⁴

14. Kendilerinden Alınan Vergi Miktarının, Maddî Durumlarına Uygun Olarak Tespit Edilmesi

Verecekleri verginin miktarı, zengin, orta halli ve fakir olmak üzere maddî durumlarına uygun olarak tespit edilir. Herkes tarafından kolaylıkla ödenebilme ilkesi vardır. Hiçbir geliri bulunmayan, cizye ödemekten muaftır. Hz. Ömer cizye miktarını yılda bir kez olmak üzere zengine 48 dirhem, orta halliye 24 dirhem, el emeği ile geçinen çiftçiye 12 dirhem olarak tespit etmiştir.¹⁰⁵ Bir koyun yaklaşık 12 dirhemdi. Cizye sadece savaşa güç yetirenler içindir; kadın, çocuk, deli, kör, mabet hizmetkârları, acizler, hastalıkları bir yıldan fazla devam edenler, cariyeler, köleler vs. cizyeden muaftırlar.¹⁰⁶ Cizye tahsilinde zor ve baskı uygulanamaz. Onlara yumuşak davranılır ve güçlerini aşan bir şeyle yükümlü tutulamazlar.¹⁰⁷

Cizye ve haracın tahsil edilmesinde zor ve baskı uygulanması bütünüyle yasaktır. Onlara karşı yumuşak davranmak ve iyilikle muamele etmek üzerinde özellikle durulmuş, kaldıramayacakları yükün yükletilmesi yasaklanmıştır. Nitekim Hz. Ömer: “Güçlerinden fazlasıyla yükümlü tutulmamaları”nı istemiştir¹⁰⁸. Cizye bedelini tahsil etmek için mülkleri satılamaz.

Hz. Ali, bir tahsildarına şöyle demiştir: “Vaziyete bak, yazlık veya kışlık bir elbiseyi, yemekte oldukları bir rızık, iş yaptıkları bir hayvanı satma. Para sebebiyle hiç birisini kırbaçlama, hiç birisini ayakta bekletme. Biz onlardan cizyeyi ancak ihtiyaç fazlası olan şey-

¹⁰⁴ M. Hamidullah, *İslâm'ın Doğuşu*, s. 313.

¹⁰⁵ *Kitâbu'l-Harâc*, 36.

¹⁰⁶ *Kitâbu'l-Harâc*, 50.

¹⁰⁷ *Kitâbu'l-Harâc*, 82.

¹⁰⁸ *Kirâbu'l-Harâc*, 82.

lerden almakla emrolunduk. Emrime aykırı hareket edecek olursan, Allah beni değil, seni sorumlu tutar. Başka türlü davrandığını duyar sam, seni görevden alırım.”¹⁰⁹

Fakir, cizyeden muaf tutulduğu gibi, İslâm devlet hazinesinden ona maaş bile bağlanır. Hâlid b. Velîd'in, Hîrelilerle imzaladığı antlaşmada bu husus açıkça yer almaktadır.¹¹⁰

Hz. Ömer de dilencilik yapan yaşlı bir zimmî görür. Sebebini sorunca, yaşlı adam: “Yaşlılık ve cizye” cevabını verir. Hz. Ömer, hemen vergisini kaldırır, ona ve benzerlerine maaş bağlanmasını emreder ve şöyle der: “Gençliğinde cizye vermesi, yaşlılığında ise bizim onu ihmal etmemiz adalet değildir.”¹¹¹

15. Himaye Edilemeyince Kendilerine Cizyenin İade Edilmesi

Cizye, bir himaye karşılığında ödenir. Müslümanlar onları savunamayacaklarsa kendilerinde cizye alınmadığı gibi, alınmış cizyenin de geri verilmesi gerekir.

Meselâ, Yermûk savaşı sırasında Bizanslılar Müslümanlara karşı oldukça büyük bir ordu topladılar. Müslümanlar da Suriye bölgesinde fethetmiş oldukları tüm yerleri terk edip savaş şartları dolayısıyla bir merkeze çekildiler. Ebû Ubeyde, komutanlarına zimmîlerden toplamış oldukları cizyeyi geri ödemelerini ve onlara şöyle demelerini emretti:

“Şimdi sizi savunamayacak bir durumdayız. Bu nedenle sizi savunmak karşılığında toplamış olduğumuz mallarınızı iade ediyoruz”¹¹². Derhal, toplanmış olan tüm vergiler kendilerine geri ödendi. Belâzurî de, bu olayı kaydettikten sonra, Hıms halkının Müslümanlara şöyle dediklerini belirtir: “Sizin yönetiminizin adaleti, önceleri gördüğümüz zulüm ve baskıdan daha sevimlidir. Bizler çarpışıp yenilgiye uğramadıkça Herakliüs'un valisinin şehrimize girmesine izin vermeyeceğiz”¹¹³.

¹⁰⁹ *Kitâbu'l-Harâc*, 9.

¹¹⁰ *Kitâbu'l-Harâc*, 85.

¹¹¹ *Kitâbu'l-Harâc*, 82.

¹¹² *Kitâbu'l-Harâc*, 111, 348.

¹¹³ *Futuhu'l-Bıldan*, 137.

16. Dinî Özerkliklerini Desteklemek İçin, Altın, Gümüş ve Nakit Para Konusunda Vergiden Muaf Olma

Altın, gümüş ve nakit para tasarruflarından alınan zekât gayr-i müslimlere değil sadece Müslümanlara uygulandı. Bunun nedeni kanaatimizce, gayr-i müslimlerin dâhilî özerklikten faydalanyor oluşuydu. Yahudiler, Hıristiyanlar, Zerdüştiler, vs. gibi bütün gayr-i müslimler tam bir din hürriyetinden faydalanyordu. Bu cemaatlerin bu nedenle paraya ihtiyacı olacaktı. Dolayısıyla, vergileri yönetime ödemek yerine kendi dinî liderlerine ödeyerek dinî yükümlülüklerin masraflarını karşıladılar¹¹⁴.

17. Gayr-i Müslim Azınlık Üyeleri Zekâtta Yararlandırılmışlardır:

Nisap fazlasının vergisi olan zekât yalnız Müslümanlardan toplanır, ama onun harcama alanı sadece Müslümanlarla sınırlı değildir. Mutlak müctehid olan Hz. Ömer, ayete göre zekâtta yararlananlar arasında sayılan mesâkîn (miskinler) kelimesini, Hıristiyanlar, Yahudiler ve İslâm ülkesinin diğer gayr-i müslim vatandaşları şeklinde yorumlamıştır. Bunun aksine, kendi cemaat idareleri tarafından gayr-i müslimlerden toplanan vergiler yine, özellikle kendi topluluklarına harcanır¹¹⁵.

18. Devlet Başkanlığı, Yargıçlık Ve Askerlik Dışında Her Tür- lü Göreve Gelebilmeye

Gayr-i müslimlere din noktasında hiçbir ayrımcılık uygulanmadı. Hicretten sonraki ikinci yılda, Müslümanlar Bedir Gazvesinde zafer kazandıktan sonra, Mekkeliler Necâşî'ye başka bir heyet göndererek Müslümanları Habeşistan'dan attırmayı ve onlara kendi yurtlarında zulmetmeye devam etmeyi tasarladılar. Bu girişime karşılık olarak Peygamber (s.a.v.) de Necâşî'nin sarayına elçi olarak bir gayr-i müslimi, Amr İbn Umeyye ed-Dumrî'yi gönderdi.

Hz. Ömer, binlerce gayr-i müslimi, hazine, maliye ve devletin diğer birimlerinde güven ve sorumluluk gerektiren görevlerde bıraktı, hatta Suriye'den Medine'ye bir Rum'u çağırıp maliye işlerini ona

¹¹⁴ M. Hamidullah, *İslâm'ın Doğuşu*, s. 289.

¹¹⁵ M. Hamidullah, *İslâm'da Devlet İdaresi*, s. 397.

emanet edecek kadar ileri gittiğini Belâzurî'nin *Ensâbu'l-Eşrâf* adlı eserinde: "bizim hesap işlerini düzenleyecek bir Rumî (Bizanslı) gönder!" şeklindeki halifenin bizzat kullandığı kelimelerle okuyoruz. Hatta bu devlet dairelerinde büro işleri Arapça değil Yunanca ve Farsça sürmüştü¹¹⁶.

Yine arsası bir Yahudîden zorla alınıp inşa edildiği için camiye yıkıp arsayı sahibine iade eden de aynı halifeydi. Aynı yerdeki meşhur Beytü'l-yehûd günümüze kadar varlığını sürdürmüştür¹¹⁷.

Gayr-i müslim azınlığa, yöneticilik ve yargıçlık neden verilmez?

Mevdûdî, bu uygulamanın hikmetini şöyle dile getirmektedir: "İslâm devlet düzeninin işlerliğinden ve onun sağlıklı bir şekilde yürütülmesinden sorumlu olanlar Müslümanlardır. Zira yeryüzünün neresinde olursa olsun bir devlet kuran Müslümanlar, kurdukları devleti Kur'ân ve Sünnet'in tayin ettiği ölçüler içerisinde yönetmek zorundadırlar. Bu onlar için dinî bir yükümlülüktür. Kur'ân ve Sünnetle bildirilen hakikatlere iman etmemiş insanların Kur'ân ve Sünnet'in talimatı doğrultusunda işlerini yürütmeleri beklenemez. Onlara böyle bir sorumluluk yüklemek uygun düşmeyeceği gibi, böyle bir yetkiye sahip kılınmaları da uygun düşmez. Azınlıkların, karar verme yetkisi bulunmayan yönetim kademelerine getirilmesinde bir sakınca yoktur"¹¹⁸.

19. İslâm Ülkesi İçerisinde Seyahat ve İkamet Hakkı

İslâm'ın manevî merkezi olan Arabistan yarımadasında daimî statüde oturmakla ilgili bazı istisnalar getirilmiştir. Bilindiği gibi, Müslüman olmayanların Arabistan'da sürekli oturmasına müsaade edilmez. Daha ziyade siyasî ve sosyal olan bu zorunluluğun dışında, Hıristiyan, Yahudi, Mecusî ve Müşrik ve himayeye mazhar olan diğer topluluklar, İslâm topraklarında oturmaya ve İslâm Devleti'nin kanunlarına uymaya karar verdiklerinde, hepsi bu devletin koruması altında olurlar. Nitekim Ebû Yûsuf, çok tanrılı müşriklerin, ateşe veya

¹¹⁶ M. Hamidullah, *İslâm'da Devlet İdaresi*, s. 398.

¹¹⁷ Cardahi, *Driyot International Prive'*den nakleden M. Hamidullah, *İslâm'da Devlet İdaresi*, s. 398.

¹¹⁸ Mevdûdî, *Fetvalar*, III, 308, Nehir Yayınları, İstanbul 1992.

taşa tapanlar, ehl-i kitap olanların ve diğer gayr-i müslimlerin İslâm Devleti'nin himayesine mazhar olabileceğini kitabında¹¹⁹ açıkça söyler¹²⁰.

Gayr-i müslimler, Mekke ve Medine'ye kadar gelir ve hiçbir engelle karşılaşmadan Hz. Ömer'le görüşür ve şikâyetlerini bizzat yaparlardı. Bu şekilde yapılan müracaatların da çok çabuk yerine getirildiğini gösteren birçok olayı tarihler kaydetmiş bulunuyor¹²¹.

Sonuç

İslâm, azınlık haklarına özel bir önem vermiştir. İçinde yaşadıkları ülkenin çoğunluk sakinleriyle kendilerini eşit vatandaşlar olarak hissetmeleri için gerekli her türlü düzenlemeyi gerçekleştirmiştir. Bu amaçla onların güvenliklerini, özgürlüklerini, inanç ve yaşantılarına saygıyı, çocuklarının eğitimi ve servetlerini geliştirmeyi garanti altına almıştır.

İslâm'a göre Müslümanların lehine olan hukukî durumlar zimmîlerin de lehine, aleyhine olanlar ise, zimmîlerin de aleyhinedir. Bu durum İslâm'ın temel prensipleri arasında yer almaktadır.

Biz de, İslâm Hukukuna göre, fethedilen ülkelerde Müslümanların idaresinde yaşamayı kabul eden gayr-i müslimlere (zimmîlere) tanınan haklara kısaca değindik. Bunların detayları Fıkıh kitaplarımızdan okunabilir. Bu maddelere şöyle bir göz atmak bile İslâm'ın ne büyük ve insanî bir din olduğunu açıkça görmeye yeter.

Bu haklar sadece teoride de bırakılmamış, tarih boyunca büyük bir titizlikle uygulanmıştır. Nitekim Müslümanlar, Hindistan'dan İspanya'ya kadar çok geniş bir coğrafyayı fethedip, üç kıta üzerindeki onlarca halk ve topluluğu yüz yıllarca idare ettikleri halde ciddî anlamda bir hak ihlaline tevessül etmemişlerdir. Ortadoğu, Anadolu, Balkanlar, Kuzey Afrika, kısaca Müslüman hâkimiyetinde yaşamış her yerdeki gayr-i müslim azınlıkların günümüze kadar ırkî ve dinî kimliklerini koruyarak gelmiş olması bunun ispatıdır. Yukarıdan beri kaydettiğimiz Kur'ânî ve Nebevî prensiplerle, bunlardan güç alan

¹¹⁹ Harac, 73

¹²⁰ M. Hamidullah, *İslâm'da Devlet İdaresi*, 394.

¹²¹ Belazûrî, *Ensab* (yazma), İst. II, 592-93.

hukukî kuralları içselleştiren Müslümanların tarihe şeref levhaları olarak geçen tutum ve uygulamalar sergilemişlerdir.

Mustafa Sibâî, "İslâm Medeniyetinden Altın Tablolar" isimli eserinde Kur'ânî ve Nebvî prensipler ışığında Müslümanların yönetimleri altındaki gayr-i müslimlere yönelik tutumlarına örnekler sunmuştur:

Hız. Ömer'in, Kudüs'e fatih olarak girerken, şehrin büyük kilisesinde bulunduğu bir sırada ikinci namazının vakti girer. Sırf Müslümanlar ileride camiye çevirmesinler diye orada namazını kılmaz.

Mısırlı Hıristiyan bir kadın Hız. Ömer'e, Vali Amr b. As'ın, evini zorla yıkarak arsasını camiye eklediğini şikâyet eder. Hız. Ömer, durumu Amr'a sorar. Amr, Müslüman nüfusun çoğaldığını, caminin dar geldiğini ve yanında evi bulunan bu kadına evinin karşılığını önerdiğini, hatta gerçek değerinden daha fazlasını verdiği halde razı olmadığını; evi bu yüzden yıkmaya mecbur kaldığını ve parasının hazır olup dilediği zaman alabileceğini belirtir. Hız. Ömer buna razı olmaz. Amr'dan, yeni yaptırdığı camiye yıkmasını ve kadına evini eskisi gibi teslim etmesini ister.

İslâm Dünyası'nun her yerinde, camilerin yanı başında havra ve kiliseler de buluna gelmiştir. Osmanlı'nun en ihtişamlı dönemlerinde İslâm'ın başkenti olmuş İstanbul'da bunun pek çok örnekleri vardır. Müslümanlar, gayr-i müslimlerin iç işlerine müdahale etmedikleri gibi, bazen kendi aralarındaki mezhep farklılıklarından doğan haksızlıklarda hakem rolü oynayarak haksızlıkları önlemişlerdir. Meselâ, Melkânîler, Bizans hâkimiyetinde Mısır Kiptîlerine eziyet ediyor, kiliselerini ellerinden alıyorlardı. Müslümanlar Mısır'ı fethettiklerinde Kiptîlere kiliselerini iade ettiler. Bundan sonra intikam duygusuyla bu defa Kiptîler aşırıya gidince, Melkânîler onları Harun Reşid'e şikâyet ettiler. Halife, Kiptî'lerden haklarını alarak kendilerine iade etti.

Fatih Sultan Mehmed'in Şark Ortodoks Kilisesinin merkezi olan İstanbul'u fethedince Hıristiyanlara tanıdığı dinî hürriyet herkesin malumudur. Fatih, İstanbul'a girdiğinde Hıristiyan şehrin sakinlerine mal, can, inanç ve kiliseleri için güvence verdi. Onları askerlikten muaf tuttu. Aralarında çıkacak anlaşmazlıkların kendi mahkemelelerinde halledilmesini ilan etti. İstanbul sakinleri, Fatih'le eski yönetimin tutumları arasındaki farkı gördüler. Bizans yönetimi, mezhep

ihtilâflarına müdahale ediyor ve bağlı oldukları kilisenin mensuplarını kayırıyorlardı. Yeni idarede ise rahata kavuştular. Dindaşlarının yönetiminde bulamadıkları hoşgörüyü buldular. Rum Patriği, sanki devlet içerisinde devlet idi. Cemaatiyle birlikte beş yüz sene huzur içinde yaşadılar.

Dinî hoşgörünün diğer bir örneği de, inanç ve mezhep farklılığına bakılmaksızın görevlerin ehil olanlara verilmesidir. Hem Emevî, hem de Abbasî dönemlerinde Hıristiyan doktorların halifeler nezdinde itibarları vardı. Bağdat ve Şam'da uzun süre tıp medreselerine onlar bakıyordu. Hıristiyan İbn Asal, Muaviye'nin özel doktoru; Sercûn ise kâtibiydi. Halife Mervan, Asnâsyos ve İshak adındaki Hıristiyanları Mısır hükümetinin bazı makamlarına tayin etmişti. Asnâsyos, bir divanın başkanlığına (Bakanlık) kadar yükseldi. Çok zengin ve ünlüydü. Dört bin köle ve çok sayıda ev, köy, bahçe, altın ve gümüşü vardı. Sahip olduğu dört yüz dükkanın kira paraları ile Urfa'da bir kilise yaptırdı. O kadar şöhreti vardı ki, Abdülmelik b. Mervan, daha sonra Mısır Valiliği yapacak olan küçük kardeşi ve Ömer b. Abdülaziz'in babası Abdülaziz'in eğitimini ona havale etmiştir.

Halifeler nezdinde ikbal gören doktorların en meşhuru Hıristiyan Corcis b. Bahtîşû'dur. Corcis'in özellikle Halife Mansur nezdinde önemli bir yeri vardı. Halife, onun rahat ve memnuniyetine önem verirdi. Hıristiyan Selmuveyh b. Bennân da, Halife Mu'tasım'ın doktoruydu. Öldüğü zaman Mu'tasım çok üzülmüş; Hıristiyanlığa uygun şekilde güzel koku ve mumlarla defnettirmişti.

İlginçtir ki bütün bunlar, Batı'nın İslâm ülkelerine Haçlı seferleriyle en şiddetli saldırılarını yaptığı dönemler boyunca da devam etmiştir. İbn Cübeyr, Seyahatnamesinde der ki:

"Ne ilginçtir ki Müslümanlarla Haçlılar arasında savaş tüm şiddetiyle devam ederken bile Hıristiyan ve Müslüman dostlar birbirlerini ziyarete devam ediyorlardı"¹²²

¹²² Daha fazla örnek için bk. "İslâm Medeniyetinden Altın Tablolar, Prof. Dr. Mustafa Sibaî, (Terc. Prof. Said Şimşek), Uysal Kitabevi, s. 76-88.

Muhammed Hamidullah da bu konuda şunları kaydeder:

"Peygamber'in (s.a.v.) Yahudi komşularına yönelik tutumu şefkatli ve samimiydi. Hasta çocuklarının halini sormak için daima evlerini ziyaret ederdi. Medine'de Beni Arîd isminde bir Yahudi kabilesi vardı. Peygamber (s.a.v.) bir nedenden ötürü bu kabileden hoşnutluk duyuyordu ve onlara yıllık bir ücret tayin etmişti. Ne zaman yoldan bir Yahudi cenazesini geçse Peygamber (s.a.v.) bir şefkat ve anlayış işareti olarak hep ayağa kalkardı.

Müslümanların gayr-i müslim yurttaşlarına yönelik tutumu, şefkatli, anlayışlı ve son derece hoşgörülü bir tutumdur. Birbirlerine karşılıklı olarak güven ve sadakat içinde cömertçe muamele ediyorlardı. Hz. Osman'ın halifeliği sırasında Müslüman devleti içinde bir iç savaş başladı ve uzun süre devam etti, ama gayr-i müslim tebaa hiçbir zaman isyan bayrağı çekmedi. Onlar daima tarafsız kaldılar ve asla durumdan kendi menfaatleri için faydalanmadılar. İhanet veya isyan düşüncesi hiçbir zaman akıllarından geçmedi. Hz. Ali ile Muaviye arasında iç savaş yaşandığı sırada, Bizans'ın hükümdarı İslâm'ın Hıristiyan tebaasını bütün gücüyle isyana kışkırttı. Müslümanlara saldırarak onları kurtarmayı vaat etti. Ama isyan başlatmayı başaramadı. Bu çabalar Haçlı Seferlerine dek çağlar boyu devam etti; ama İslâm'ın Hıristiyan tebaası hep, Müslüman idarecileri kendi dindaşlarına tercih ettiklerini söyleyerek karşılık verdiler.

Gösterdikleri bu sadakatin nedeni, Müslümanların onları hiçbir zaman dinlerinden vazgeçmeye zorlamamasıydı. Tam bir din hürriyetine sahiptiler. Dinî kurumları Müslümanlardan yardım ve destek alıyordu¹²³.

¹²³ *İslâm'ın Doğuşu*, (Terc. Murat Çiftkaya), s. 214